

KIRSTI SIITONEN

Sävypronominini *hän*¹

1. Johdanto

Normitetussa suomen yleiskielessä 3. persoonan pronomini *hän* viittaa ihmiseen ja *se* eläimeen, esineeseen ja abstraktiin asiaan. Perinteisissä kansanmurteissa viittaussuhteet ovat lingvistisessä, tilanteisessa sekä myös alueittaisessa variaatiossa monimuotoisemmat ja hienojakoisemmat. Myöskään nykypuhekielessä käyttö ei ole normitetun yleiskielen mukaista.

Nyky-suomen sanakirjan (NS) mukaan henkilöön viittaavan *hän*-pronominin lisäksi voi eläin, esine tai asia olla personoituna ja tällöin epäsuorassa esityksessä salaisena puhujana tai ajattelijana, jolloin käytetään *hän*-pronominia, tai sitten *hän*-pronominia käytetään demonstratiivipronominina puhekielessä asiasta, joka on yhdentekevä, josta ei välitä tai jota halveksii. *Hän* voi esiintyä myös ilman selvää korrelaattia ”vasta minä söin, mutta saatanpa *häntä* haukata” (NS) tai ilmauksessa ”tiedä *häntä*, tiesi *häntä*” ’en tiedä, kuka tietää’ (NS, s.v. *hän*).

Isossa suomen kieliopissa (ISK) esitetään *hän*-pronominista seuraavat seikat: siinä mainitaan puhutun kielen *hän*-pronominin logoforinen (ks. termistä *logoforinen* jäljempänä) ja pikkulapsen ajatuksia tulkitseva sekä asiointiyhteyksien käyttö. ISK:ssa todetaan myös, että läsnä oleviin viitataan *hän*-pronominilla. ISK:ssa mainitaan jäljempänä tarkemmin esiteltävä lounais- ja kaakkoismurteiden muita murteita moninainen *hän*-sanan käyttö. (ISK, 708.)

Lea Laitinen (1995, 42) toteaa, että suomen murteitten persoonajärjestelmässä kontrastilla *hän* ja *se* on aika vähän tekemistä tarkoitteen inhimillisyyden ja ei-inhimillisyyden kanssa. Toisaalta *hän*-pronominin käyttöä esiintyy pääasiassa referoidussa puheessa sellaisten olioiden yhteydessä, joilla voi kuvitella olevan ”tajullista mielisilystä” niin kuin Jussi Kallio totesi *Sananjalassa* 20 (1978, 68). Pronominien valinta ei ole neutraalia, joskin ehkä osin tiedostamatonta. Pronominien valinnassa on taustalla suhtautuminen viitattavaan. Toisin sanoen aivan neutraaleilta ja kielenkäytön kannalta välttämättömiltä vaikuttavat pronominit *hän* ja *se* kertovatkin hyvin paljon siitä, mitä puhuja ajattelee vii-

1 Kiitän lukuisia informantteja saamistani esimerkkitapauksista ja kahta nimetöntä referenttiä tärkeistä kommentteista.

tattavastaan. Näyttäisi siltä, että *hän*-pronominin valituu helpoimmin käyttöön, jos kontekstipiirteinä ovat puhujan reaktiot, asenteet ja tuntemukset (vrt. ISK, 1367) ja tarkoite asettuu määrätejatkumolle inhimillinen–ajatteleva–tietoinen–kommunikoiva–elollinen–elollisenkaltainen–toiminnallinen. Toisinaan kuitenkin riittää pelkkä puhujan asenne.

Kirjoituksessani on taustalla suomenkielisille suomalaisille teettämäni kysely, jossa informantit esittävät huomioitaan omasta *hän*- ja *se*-pronominien käytöstään sekä havainnoistaan muiden henkilöiden *hän*- ja *se*-pronominien käytöstä. Kyselyn rinnalle tuon poimintoja lähinnä *hän*-pronominin tosiasiallisesta käytöstä puheessa, mediassa ja kirjallisuudessa.²

Itse olen tarkkaillut pääasiassa lounaissuomalaista kielenkäyttöä. Tutkimuksessa on todettu, että perinteisissä kansanmurteissa *hän*-pronominin käyttö liittyy jo edellä mainittuun referointiin. Referoitavan puhetilanteen puheaktipronomiiniin viittaavaa pronominia nimitetään logoforiseksi. (ISK, 1408–1409.) Pronominin *hän* käyttö muussa kuin logoforisessa asemassa on tavallista vain kaakkois- ja lounaismurteissa sekä lounaisissa siirtymämurteissa. (Ks. esim. Vilppula 1989.) Kallio ja Vilppula nimittävät muita kuin logoforisia esiintymiä ”välittömäksi puheeksi” tai ”välittömän puheen esiintymiksi” (Kallio 1978, 68; Vilppula 1989, 390). Toki näitä välittömän puheen *hän*-esiintymiäkin on. Tässä olen lähinnä kiinnostunut tapauksista, joissa murteissa käytetään eläimistä ja esineistä välittömässä puheessa pronominia *hän*. Vilppula (1989) luettelee seuraavat tapaukset: 1) viitattaessa sympaattisiin eläimiin tai 2) läsnä oleviin eläimiin tai esineisiin, 3) korostettaessa, 4) oltaessa epävarmoja asian paikkansapitävyydestä, 5) huudahdettaessa ja 6) väheksyttäessä; näiden lisäksi Vilppula esittelee myös ne tapaukset, joissa *hän*-esiintymät viittaavat ihmiseen. Artikkelinsa lopuksi Vilppula toteaa, että *hän*- ja *he*-pronominilla on päätehtävänsä lisäksi ”eräänlainen puheen sävyttäjän rooli” (mas. 398). Samaan tulokseen päätyneenä nimitän kirjoituksessani esiintyvää *hän*-pronominia sävypronominiksi. Tämä vertautuu ISK:ssa käytettyyn nimitykseen *sävyartikkeli*. Nimitystä käytetään partikkeleista, jotka tuovat lausumaan jonkin lisämerkityksen ja jotka saavat lopullisen tulkintansa vasta kontekstissa. (Vrt. ISK, 791.)

2. Taustaa

Olen tehnyt karkean laskelman Turun yliopiston Lauseopin arkiston (LaX) murreaineistossa esiintyvistä *hän*-pronomineista (H1)³. Arkistossa on koodattuna n. 128 tuntia murretta eri puolilta Suomea. Olen laskenut, kuinka monta *hän*-pronominia esiintyy keskimäärin tuntia kohti. Luvuista saanee jonkinlaisen kuvan asiasta (vrt. Vilppula 1989, 389):

2 Esimerkkien jäljessä olevien merkintöjen selitykset: KÄ = esitettyjä käsityksiä tai mielipiteitä kielenkäytöstä; KY = kyselyssä esiintyviä kielenkäyttöesimerkkejä; TO = tosiasiallisesta kielenkäytöstä poimittuja esimerkkejä.

3 Numeroin Lauseopin X-arkistosta tekemäni haut (H1, H2 jne.). Hakutapa ja hakupäivä ovat nähtävissä aineslähteissä.

a) melko runsaasti *hän*-pronominia tuntia kohti (yht. n. 48 tuntia murrepuhetta)

Kaakkoismurteet	37
Lounaismurteet	34
Lounaiset siirtymämurteet	31

b) melko niukasti *hän*-pronominia tuntia kohti (yht. n. 80 tuntia murrepuhetta)

Hämäläismurteet	14
Pohjalaismurteet	13
Savolaismurteet	12

Taustaksi artikkelille esittelen neljän pitäjän 1950–70-lukujen näytteiden avulla, min-kälaista pronominin *hän* perinteinen käyttö näyttää olleen. Välittömän puheen *hän*-pronomini on tunnetusti esiintynyt lounaismurteiden, lounaisten siirtymämurteiden ja kaakkoismurteiden alueella. Tällöin kyse ei tavallisesti ole sävypronominista. Esimerkkini kertovat variaatiosta, jossa on myös viitteitä sävypronominimaisesta käytöstä. Artikkelin lopulla, luvussa 10, esitän lounaismurteisella alueella nykyään elävien nuorten näkemyksiä, jotka osoittavat, että ainakin joidenkin mielestä *hän* saattaa edelleen olla neutraali persoonapronomini.

Olen valinnut lounaismurteista Rauman äänitteen (45)⁴ ja lounaisista siirtymämurteista runsaasti *hän*-pronominia sisältävän Ahlaisen (182) ja niukasti *hän*-pronominia sisältävän Säskylän (10). Lisäksi olen ottanut lähempään tarkasteluun hämäläismurteita edustavan Nurmijärven (1). (LaX H2.) Olen pistokokeenomaisesti tarkastellut, millaisissa yhteyksissä *hän*-pronomini esiintyy. Olen myös tutkinut vastaavista katkelmista *se-*, *he-* ja *ne*-pronomien esiintymiä.

Olen tutkinut kunkin neljän edellä mainitun pitäjän näytteen alusta n. 600 sanan jakson. Esittelen, miten paljon tällaisessa jaksossa on ihmistä tarkoittavia yksiköllisiä *hän*- ja *se*-pronomineja ja monikollisia *he-* ja *ne*-pronomineja. Olen aluksi halunnut ottaa kaikista teknisesti saman jakson, ilman minkäänlaista valikointia.

Rauman katkelmassa on 588 sanaa; siinä on 9 ihmiseen viittaava *hän*-pronominia ja 7 ihmiseen viittaavaa *se*-pronominia, *he*-pronomineja on 13. Ahlaisten katkelmassa on 589 sanaa; siinä on 1 ihmiseen viittaava *hän*-pronomini ja 5 ihmiseen viittaavaa *se*-pronominia, *he*-pronomineja ei ole ollenkaan, mutta ihmiseen viittaavia *ne*-pronomineja on 15. Säskylän 583 sanan katkelmassa on nyt tutkittavia ihmiseen viittaavia pronomineja vain 3; ne ovat kaikki *ne*-pronomineja. Nurmijärven katkelmassa on 601 sanaa; siinä on 1 ihmiseen viittaava logoforinen *hän*-pronomini ja 6 ihmiseen viittaavaa *se*-pronominia, *he*-pronomineja ei ole ollenkaan, mutta ihmiseen viittaavia *ne*-pronomineja on 5.

Tekstin alusta otettu satunnaisen mittainen katkelma ei kuitenkaan pysty kuvaamaan suhteita havainnollisesti eikä kokonaisuuden kannalta todenmukaisesti, koska katkelma saattaa aiheeltaan olla sellainen, että siinä ei puhuta ollenkaan ihmisistä. Siksi edellä oleva kertoo hyvin vähän tekstien pronomineista. Se kertoo kuitenkin jotakin: Rauman tekstissä

4 LA:n aineistossa noin tunnin nauhoituksessa olevat *hän*-pronomien esiintymät.

on runsaasti *hän-* ja *he-*pronomineja, Ahlaisten tekstissä, jossa saatiin tulos monista *hän-*pronomineista, esiintyy aivan selvästi myös runsaasti *se-* ja *ne-*pronomineja.

Selventääkseni käsiteltyjen neljän pitäjän pronominisuhteita olen tarkastellut kutakin tekstiä vielä kyseistä näytettä erityisesti valaisevasta näkökulmasta.

Rauman tekstin olen käynyt kokonaan läpi ja saanut seuraavat tulokset: Tekstissä on kaikkiaan 3387 sanaa. Siinä on yhteensä 45 ihmiseen viittaavaa yksiköllistä *hän-*pronominia, joista 2 logoforista, ja 26 *he-*pronominia, joista 2 logoforista. Tekstissä on *se-*pronomineja yhteensä 130, joista 26 viittaa ihmiseen, ja *ne-*pronomineja 30, joista 5 viittaa ihmisiin. (LaX H3.)

Ahlaisten tekstistä olen valinnut lisätarkastelua varten kaksi katkelmaa, joissa erityisesti puhutaan ihmisistä ja ihmisten toimista; näissä katkelmissa on yhteensä 653 sanaa (LaX:n Ahlaisten näytteen esimerkkilauseet 25–34 ja 57–65). Katkelmissa on yhteensä 10 ihmiseen viittaavaa yksiköllistä *hän-*pronominia, joista 2 logoforista, ja 15 *he-*pronominia, joista 1 logoforinen. Katkelmissa on 37 *se-*pronominia, joista 8 viittaa ihmiseen, ja 12 *ne-*pronominia, joista 5 viittaa ihmisiin.

Katkelmassa 1 on runsaasti ihmiseen viittaavia *se-*pronomineja.

(1)⁵ ja **se-* oli sit **hänellä* **puhunu sille(m **[nimi] / ja se kulki *hyvi paljo siäl *luadois se *[nimi] *se* oli *tyttökoulu **vahti*mestari / että tua / et jost **hän* **tiätäs / mist *siäl sais *kokoushuone et nyt *pidetään **tänä *syksynä / **syys*kuusa / pidetään semmone **yleine **kokous et kaikki ne *Rankkuu *aluetlaiset ni / ni *kaikki tua ni tua / ni – (LaX Ahl 27⁶)

Katkelmassa 2 taas on runsaasti ihmiseen viittaavia *hän-*pronomineja.

(2) ja sit *tämä / tämä oli semmone **pikkupoika joku *kuudetoist- i(kän tämä [nimi] joka *nytt- o **maaviljely*insinööri . **hän-* oli sit *niitte *mukana ja / *hän-* oli yks *kerta minul ja *isän kans ko *he* *asu sit *taas siäl **meilä / oli *kaks viikkoo sit. **hän-* oli yhde kerra *mee kansamme **verkoil sit *silakkapyynnin ja – (LaX Ahl 57–59)

Säkylän tekstistä olen tutustunut kaikkiin yhteensä 10 *hän-*tapaukseen (LaX H4). Näistä vain 3 viittaa ihmiseen; 3 viittaa kalaan tai kalalajiin (esimerkki 3), 1 asiaan eli maitomiehenä olemisen keston (4) ja 3:ssa voidaan tulkita, että kysymyksessä olisi jonkinlainen nimityksen epämääräisyys (5) tai paikallistamisen epämääräisyys (6). (Ks. Yli-Vakkuri 1986, 116–118.) Esimerkissä 6 tarkoite voi olla myös laiva.

(3) juu / juu kyl *meil tual **verkkoi o **lujast mut / **suuri **varjopuali o *nykyään *se et nois / *nailoniverkois ko täytyy kal... *kaikilk **kalalajeill- ol *hän-* **oma **verkkos . / (LaX Säky 89.)

5 Litteroinnin merkintätavat, ks. LaX:n esittely.

6 Virkkeen järjestysnumero koko tekstissä.

(4) ei ko *poika on tosa **maitoautos **hantimiähen . / se on *kautta vuaren- olluj jo siin *kuus seittemä *vuat ni . / siit tule *ain sit vaikk- ei se *kestäkkä **kauaa / siin / *kolme neljä *tunttii mut **tulee **hänest-** *ainaki siit semmoset / jonniiv verran sano . // ni täsä on sitt- *oltu silai sillä lailla ett- ei täsä ol mittä *isompaa hättää tullu. (LaX Säky 164–167.)

(5) semmosen- *ihmeelise *saaliin ko sain / *yhtem **päevän ni / sain **neljätoist **maret / *pilkcionkella / taik noi **talvionkel miks **hänt** sanotan. (LaX Säky 233.)

(6) ja sitt- oli semmone **vuatava *proomu et / *laeva pumppus ain / *hinaja ni *vettä *pois siit / siit *proomust . / mut *misä **hän-** *oli se **laeva **ollu ja siäl- oli *vettä *aika *taval ja / *mentii **halkokuarman kans siit / sen *syjrjän- ylitte (ni se rupes **painuumaaj ja kattokaas se *vesi painu sint **toissee syjrään sit . / (LaX Säky 338–339.)

Nurmijärven koko tekstistä löytyy vain yksi *hän*-pronomini (LaX H2). Se on tyypillisesti logoforinen: – – *sano ett **hän** antaa sulle niinku se antokim mulle viüssataa markkaa sitte.* (LaX NurJ 5.) Tässä tapauksessa ei ihmisiin viittaavien *se*-pronomien suhde *hän*-pronomineihin ole kiinnostava. Tärkeämpää on tietää, miten ihmisiin viittaavat *se*-pronominit suhteutuvat muihin *se*-pronomineihin. Olenkin tutustunut siihen, miten paljon tiettyssä otoksessa *se*-pronominin sisältäviä lauseita on ihmiseen viittaavia *se*-pronomineja. Koko näytteessä on 460 virkettä, *se*-sanoja esiintyy 339 virkkeessä yhteensä 805 kertaa (LaX H5). Olen tutkinut virkehaun tuloksena tulleet ensimmäiset 30 virkettä (yhteensä 580 sanaa), joissa kaikissa on pronomini *se*. Näissä virkkeissä on yhteensä 46 *se*-pronominia, joista 8 viittaa ihmiseen ja 38 johonkin muuhun. Olen tehnyt vielä vastaavat tarkistukset Säskylän *se*-esiintymistä. Koko näytteessä on 464 virkettä, *se*-sanoja esiintyy 261 virkkeessä yhteensä 541 kertaa (LaX H6). Olen tutkinut samoin kuin Nurmijärven näytteestä virkehaun tuloksena tulleet ensimmäiset 30 virkettä, joissa kaikissa on pronomini *se*. Näissä virkkeissä on yhteensä 52 *se*-pronominia, mutta niistä yksikään ei viittaa ihmiseen. Vastaavasti olen käynyt vielä läpi sekä Nurmijärven että Säskylän *he-* ja *ne*-pronominit (LaX H7). Nurmijärven koko tekstissä ei esiinny yhtään *he*-pronominia, Säskylän kolmesta *he*-pronominista vain yksi viittaa ihmiseen. Virkehaun tuloksena saaduissa ensimmäisissä 30 virkkeessä, joissa on *ne*-pronomini, Nurmijärven näytteen 41 esiintymästä 12 viittaa ihmisiin ja Säskylän 46 esiintymästä 8.

3. Artikkelin aineisto

Olen teettänyt edellä mainitsemani kyselyn (ks. liite) 217 informantilla eri puolilta Suomea. Pääosa informanteista on n. 20–30-vuotiaita naispuolisia yliopisto-opiskelijoita Turusta, Joensuusta, Jyväskylästä ja Helsingistä ja näistä suuri osa suomen kielen opiskelijoita. Mukana on myös 76 abiturienttia lounaismurteiden alueelta Nousiaisista. Osa muista vastaajista on syntynyt 1940- tai 50-luvulla. Vastaajien otos ei ole tasaisesti eri

ikäryhmiä eikä koko Suomea kattava; vastaukset tarjoavat kuitenkin erilaisia suuntia ja pohjaa laajemmalle tutkimukselle. Kyselyn lisäksi mukana on monenlaista kuultua ja luettua vuosilta 2007 ja 2008. Kaikki nämä sitaattit ovat siis nykykielen esimerkkejä. Laajempaan ja tarkemmin analysoituna on syksyllä 2008 Turku-TV:ssä lähetetty sairaaseen lintuun liittyvä luonto-ohjelma. Lisäksi olen ottanut vanhemmasta kielestä eläimiin viittaavia pronominesimerkkejä Rauman murteella kirjoitetuista Hj. Nortamon jaarituksista muistuttamaan, että kyse ei ole mistään uudesta ilmiöstä. (Vrt. kertomuksen päähenkilöstä käytettävä *hän*-pronomini, Laitinen 2005, 93–.)

4. Suhtautuminen pronominin käyttöön

Kyselylomakkeen on täyttänyt siis 217 henkilöä (168 naista ja 49 miestä). Välittömän puheen *hän*-alueilta (vrt. edellä), lounaimurteiden, lounaisten siirtymämurteiden ja kaakkoismurteiden alueelta, on yhteensä 87 naista ja 37 miestä: Naisista 74/87 on sanonut ainakin jossakin tilanteessa käyttävänsä eläimestä pronominia *hän*, miehistä 20/37. Esineisiin sanoo naisista 25/87 viittaavansa ainakin joskus pronominilla *hän*, miehistä muutama (3/37). Muilta alueilta kyselylomakkeen on täyttänyt 81 naista ja 12 miestä: Naisista 40/81 on sanonut ainakin jossakin tilanteessa käyttävänsä eläimestä pronominia *hän*, miehistä 7/12. Esineisiin sanoo naisista 16/81 viittaavansa ainakin joskus pronominilla *hän*, miehistä 3/12. Kaikista kyselyyn vastanneista naisista 114/168 (n. 68 %) on siis sanonut ainakin jossakin tilanteessa käyttävänsä eläimestä pronominia *hän*, miehistä 27/49 (n. 55 %), ja esineisiin sanoo naisista 41/168 (n. 24 %) viittaavansa ainakin joskus pronominilla *hän*, miehistä 6/49 (n. 12 %).

Kyselyssä tiedusteltiin 181 henkilöltä⁷, huvittaako vai ärsyttääkö tietyn pronominin käyttö. (Vrt. Mielikäinen–Palander 2002, 99–102.) Kysymykseen vastasi myöntävästi näistä 60. Näistä 25 totesi, että *hän*-pronominin käyttö eläimistä tai esineistä huvittaa, 30 taas, että se ärsyttää. 5 totesi, että se sekä huvittaa että ärsyttää. Tähän kohtaan myöntävästi vastanneista oli lounais- tai kaakkoismurteiden puhujia 25.

Toisinaan ärsyttää, kun ihmiset hössöttävät, ettei heidän rakkaita koiriaan/kissojaan saa kutsua ”se”:llä. KÄ M90Nousiainen⁸

Kerran kuulin erään sanovan tiskiharjasta sanan ”hän”. Se oli aika huvittavaa. KÄ N90Turku

Vastaajien reaktiot kysymykseen *Käytätkö pronominia hän mistään esineestä?* ovat osin tunnepitoisia.

7 Ensimmäisistä kyselylomakkeista puuttui kohdasta 4 loppuosa “Onko jokin käyttötapa erityisesti ärsyttänyt tai huvittanut Sinua?”. Siksi tähän kohtaan on voinut vastata vain osa informanteista (181 henkilöä).

8 Merkintä KÄ M90Nousiainen on tulkittavissa seuraavasti: käsityksiä tai mielipiteitä mieheltä, joka on syntynyt vuonna 1990 ja joka on ilmoittanut kotimurteensa taustapaikkakunnaksi Nousiaisen; N vastaavasti viittaa naiseen.

Vielä en ole kuullut esineiden yhteydessä ja toivon, etten tule kuulemaan KÄ N84Kuhmo
Toivottavasti en. KÄ N87Nummi-Pusula

Hyvin tavallisia ovat toteamukset *En tietääkseni*, *En varmaankaan*, *En uskoakseni*. Kaikki lounaismurteiset vastaajat eivät pitäneet aivan järkevänä kysymystä *Tiedätkö käytäväsi pronominia hän ihmisestä jossakin tilanteessa?*, koska he katsoivat käyttävänsä yleensä aina ihmisestä pronominia *hän*. Yksi vastaajista (kotipaikka Kaarina) jopa ehdotti kysymyksen *hän*-pronominin vaihtamista *se*-pronominiksi, koska hänelle niiden harvojen tilanteiden esittely, joissa hän käyttäisi *se*-pronominia ihmisestä, olisi ollut mielekkäämpää. Muiden alueiden vastaajat sitä vastoin näyttivät pitävän kysymystä täysin luonnollisena.

Lemmikkejä koskevaan kysymykseen osa vastasi ehdottomalla *se*-vastauksella (*en ikinä*, *en koskaan hän*, *aina se*), osa *hän*-vastauksella (*useissa erilaisissa tilanteissa*), osa taas totesi käyttävänsä lemmikeistä aina niiden nimeä.

Tyypillisessä vastauksessa on seuraavanlaisia erotteluja erityisesti koirasta puhuttaessa:

kehuttaessa: ”Onpa *hän* suloinen”

yleensä: ”Olin sen kanssa lenkillä” KY N85Tampere

Jos jutellaan jostain turkkiin tai koiran ruokailuun tai muuhun käytökseen liittyvään ’selostavasti’, niin silloin käytän *se* ja usein itseasiassa käytän koiran nimeä. KÄ N78Rauma

5. Siirtymä pronominista toiseen puheen virrassa

Puheen virrassa on havaittavissa ihmiseen viitattaessa seuraavanlainen vähittäinen siirtymä määräisen artikkelin kaltaisesta *se*-ilmauksesta yksinään esiintyvään *se*-pronominiin:

Se Maija muute soit täst eile ja *se* meinas kyl tult tänäpä’n käymän tääl mut ei *sitä* ol näkyny.
TO N51Rauma

– – ni, mi, ni, ku, sis mitä *ne* vanhemmat, olik *ne* sit jossai tapahtumas jossai töis?
TO N84Eura (D-nauhasto)

Edellä olevissa tapauksissa puhutaan siis aikaisemmin mainituista määräisistä henkilöistä. Vastaavasti olen havainnut esimerkiksi koiraan viitattaessa vähittäisen siirtymän kautta päätyminen *hän*-pronominin käyttöön. Ensin puhutaan koiran käyttäytymisestä tietyissä tilanteissa, sitten koiraan ikään kuin otetaan kontakti ja aletaan käyttää *hän*-pronominia.

Kyl *se* viihtys tääll- iha hyvi. *Se* makas ain tual kukkasen takan eikä *se halunnu*⁹ lainkka läh-
tep pois autoho mut sit Leena ot *häne* sylihis ja kanto *häne* auto. TO N47Rauma

9 Olen lihavoanut esimerkeissä esiintyvät tyypilliseen kognitiiviseen toimintaan liittyvät verbit. Artikkelin lopussa kommentoin tätä ilmiötä. Nämä sopivat esittämäni jatkumon kohtiin ”ajatteleva, tietoinen”.

On *se* syänykki kaikke mitä mää olem pannut tohon kippo ja sit *se* mene ain nukkumahan ton nurkkaha. Nykki *hän* tosa syä nii siististe ja katto minu niin kaunist. TO N47Rauma

Siirtymät liittyvät Vilppulan pohdintoihin siitä, mikä milloinkin laukaisee *hän*-pronominin käytön tai miten *se* ja *hän* vaihtelevat samankin ihmisen yhdessä ja samassa puheenvuorossa (1989, 390–391).

Seuraavassa esimerkissä puhutaan uuttukyyhkystä. Selostuksessa käytetään *se*-pronominia, mutta lopuksi, kun lintu tulee lähelle ja se nähdään, *se* vaihtuu *hän*-pronominiksi.

Se kuulus kaukka *se* *sen* [uuttukyyhky] ääni mut *se* tunnus vaa silt et *se* on kaukan ko sit *hän* lens toho oksal. TO M48Rauma

6. Minkälaisiin esineisiin viitataan pronominilla *hän*? Missä tilanteessa?

Kyselyssä mainittiin seuraavat esineet sellaisiksi, joihin voidaan viitata pronominilla *hän*:

- a) ihmisen kaltaiset lelut
- b) pehmoeläimet
- c) ajoneuvot
- d) koneet, erityisesti tietokoneet
- e) itselle esimerkiksi omassa työssä läheiset esineet ja myös abstraktit seikat; tähän sopivat esimerkiksi lounaismurteisten abiturienttien mainitsemat sählymaila ja kitara.

Hän-pronominia käytetään puhuttaessa laitteesta, jonka pitäisi toimia tai liikkua. Eriyisesti silloin käytetään pronominia *hän*, kun laite on epäkunnossa tai kun pelätään, että *se* menee epäkuntoon. Myös kadoksissa olo voi aiheuttaa affektisen *hän*-pronominin käytön. Kysymykseen *Käytätkö pronominia hän mistään esineestä?* olen saanut muun muassa seuraavan vastauksen:

Harvoin, lähinnä yksinpuhelussa kun esim. autonavaimet ovat kadonneet. KÄ N90Masku

Informantti N57Turku sanoo käyttävänsä esineestä leikkimielellä pronominia *hän*. Näin informantti ikään kuin inhimillistämällä esineen olettaa tällä olevan oman tahdon:

ei *hän* [lanka neulansilmään] nyt **suostu** menemään siihen
kyl *hän* [lukossa oleva ovi] nyt pistä vasta KY N57Turku

Toisaalta kauniista, isosta uudesta ajoneuvosta voidaan sanoa *hän* tai vaikkapa uusista verhoista:

kyl *he* [uudet verhot] ovat sit hiano KY N57Turku

Aina eivät esineet siis sovi edes artikkelin alussa esittämälleni jatkumolle inhimillisestä toiminnalliseen. Myös ruokatavaroihin voidaan viitata *hän*-pronominilla.

Isoäitini myös käyttää ”hän” pronominia esineistä ilmaistessaan kohteliaisuutta, esimerkiksi puhuessaan jonkun muun leipomista pullista. KÄ N90Masku

Lohilaatikkaa mikroaaltouunissa lämmittävä henkilö kysyy Turussa asuvalta ystävältään liioittelevasti teititellen:

Otatteko te *häntä*? Näin muuten varsinaissuomalainen voisi kysyä. Onkohan tästä kukaan tehnyt tutkimusta? (TO N74Porvoo)

Tämä porvoalainen on Turussa opiskellut äidinkielen ja kirjallisuuden opettaja. Hän siis tietoisesti leikittelee *hän*-pronominilla ja on pohtinut myös sen alueellista levinneisyyttä ja ennakoii kesällä 2008 tätä jo puhehetkenä tekeillä ollutta artikkelia.

Informanteilta olen saanut seuraavanlaisia esimerkkejä esineisiin viittaavista *hän*-pronomeista:

tos *hän* [kadonnut tuoli] tönöttää
on *hän* [vanha uuni] nii hyvin palvelu KY N67Laitila

Älä nyt sano noin, *hän* [vanha auto] voi **loukkaantua** [autoa moittineelle ystäväille] KY N86Lappeenranta

Pankkivirkailija asiakkaille käytyään takahuoneessa hakemassa tulostetta: ”Ei se nyt tää homma onnistu, että mun koneeni, että *hän* ei **suostu** yhteistyöhön.” TO N44 Turku

Biokemisti ottaa laboratoriossa geeliä nesteestä. Biokemisti on huolissaan siitä, että geeli rikkoutuisi. Toiminta kuitenkin onnistuu. Työskennellessään biokemisti puhuu itseksensä: ”Nätisti *hän* [geeli] täältä tulee. *Hänen* kanssaan ei mitään ongelmaa. Katso, kuinka *hän* on nätti!” TO N81 Lieto. Toinen biokemisti (TO N85 Somero) kirjoittaa kandidaatin-tutkielmaansa proteiinifaktorista ja selittää ystäväelleen, kuinka monia funktioita *hänellä* [= proteiinifaktorilla] on. Kolmas yrittää saada suolaa liukenemaan veteen eikä onnistu. Hän toteaa: ”No kui ei *hän* nyt liukene!” (TO N84Turku).

Yksi informantini on tarkkaillut tilannetta, jossa mieshenkilö asettaa paperin pöydälle. Pöydällä on ollut vettä. Henkilö toteaa: ”Nyt *hän* [paperi] kastus.” TO N84Turku

Yhden informantin mukaan turkulaisessa kenkäkaupassa myyjä puhui kengistä käyttäen pronominia *he*. Erään informantin mukaan 19.11.2007 Tampereelta Turkuun tulevan junan pysähdytyä konduktööri sanoi: ”Vartoomme *hänen* – siis junan – ohitusta.”

Melko moni vastaaja sanoo viittaavansa autoihin tai tietokoneisiin *hän*-pronominilla:

[Käytän pronominia *hän*] vanhasta autostani, vuoden 1986 Saab. Vanha Rouva. Toisaalta uudemmassa autosta en usko käyttäväni. Se on huomattavasti parempi auto, mutta siihen ei liity samalla tavalla tunteita ja muistoja. Se ei ole samalla tavalla persoona. KÄ N78Rauma

Toisesta vanhasta Saabista käytetään nimitystä *Iso Vaalea*.

Niin kuin edellä autoja (ja aikaisemmin lohilaatikkoo) tietoisesti inhimillistettiin, myös mediassa esiintyy tietoista leikkittelyä nyt käsiteltävinä olevilla pronomineilla. Sunnuntaina 5.10.2008 Yle X -radion ohjelmassa ”Keskusradio: Harrasteradio ja tietokoneet” esitettiin sketsi ”Tietokoneillakin on sielu”. Ostajalle esitellään konetta, jonka ostaja sitten haluaa hankkia itselleen.

Myyjä: Otetaan *hänet* täältä noin. Sä voit ihan koskettaa *sitä*. Se on kylmä vielä nyt.

Myyjä: *Hänelle* asennetaan virustorjuntaohjelmisto ja palomuri, ettei tartu se flunssa sille.

Ostaja: *Hänelle*? Mites paljon siihen koneeseen mahtuu tiedostoja?

Myyjä: *Hän* syö kyllä aika paljon.

Myyjä: Selvä, *hänetkö* otatte?

Ostaja: Kyllä *sen* otan.

Myyjä: Ei kannata puhua tuolla tavalla. Ihan aluksi kannattaa teitillä –

Monet esineisiin viittaavat omat *hän*-pronomini-havaintoni vuosina 2007 ja 2008 liittyvät tapauksiin, joissa jokin on epäkunnossa tai jokin temppuilee: Hammaslääkäri hammaslangasta: ”Kui *hän* nyt noi on rispaantunu!” (TO N47Rauma); Hammashoitaja pudonneesta imulaitteesta: ”Mihin *hän* nyp putos!” (TO N51Rauma); 1940-luvulla syntynyt nainen temppuilevasta tietokoneestaan: ”Toivon, että *hän* on yöllä ihmeperantunut.” (TO N44Turku).

Seuraavassa TV:stä kuullussa repliikissä ei kyse kuitenkaan ole minkään rikkoutumisesta vaan kieltäytymisestä. Ilmaus on myös logoforinen.

Aprilia [moottoripyöriä valmistava italialainen tehdas] on ilmoittanut, että *hän* [= tehdas] ei lähde tähän luokkaan [ensi vuonna] – (Nelosen TV 8.6.2008, 250-kuutioisten moottoripyörien kisan selostaja)

Vilppula (1989) toteaa, että käytettäessä esineistä pronominia *hän*, lauseessa on usein tietty rakenne, tietty formula. Vilppulalla on esimerkkinä fraasiutuneesta tyypistä *Enkä minä tieläk ketä hänessä [talossa] ny assuu* Oriv, Maria Vilkuna 1970 (Vilppula 1989, 390) ja satakuntalaismurteista temporaaliset *kun*-lauseet, jotka usein ovat sananparren omaisia (mas. 394). Kyselyni ja omien havaintojeni perusteella hyvin monet *hän*-pronominin sisältävät ilmaisut ovat kysymyksen muotoon puettuja huudahduksia *Kui hän* – tai *Mihis he* – tai jonkinlaisia lopputoteamuksia *Siin hän ny* – tai *Kyll hän* –.

7. Minkälaisiin eläimiin viitataan pronominilla hän? Missä tilanteessa?

Vilppulan (1989, 391) mukaan eläimiin voidaan viitata pronominilla *hän*, jos puhuja tuntee sympatiaa eläintä kohtaan.

Kyselyni mukaan pronominivalintaan eläimistä puhuttaessa tärkeimpiä ovat seuraavat seikat:

- 1) mikä eläin on kyseessä?
- 2) missä tilanteessa eläin on?
- 3) kenen kanssa puhutaan?

Kyselyssä mainittiin seuraavat eläimet sellaisiksi, joihin voidaan viitata pronominilla *hän*:

1a) oma, läheinen eläin

Jos on hiemankin kiintynyt johonkin eläimeen, voisin helposti käyttää ”Hän” pronominia. KÄ M90Nousiainen

Käytän äitini luona asuvasta perheen kissasta pronominia ”hän”, kun puhun hänestä perheenjäsenteni kanssa. Se-pronominin käyttö tuntuisi tässä yhteydessä kaikille läheisen elävän olennon esineellistämiseltä. – – Johtopäätös: käytän eläimistä hän-pronominia useammin kuin ihmistä, joista käytän pääsääntöisesti se-pronominia. KÄ M76Ruovesi

1b) hyvin suloinen tai pieni eläin

Suloisuuteen eräs informantti tosin esittää vastaväitteen:

Ihastuttavuus–inhottavuus-dimensiokaan ei välttämättä erottele pronominin valintaa, sillä olen varmaankin käyttänyt hän-pronominia syvästi kammoamistani hämähäkeistäkin. KÄ N75Turku

Pienen kokoon liittyvät seuraavat vastaväitteet:

Käytän pronominia ”hän” kun puhuttelen kissaa suurempaa kotieläintä. KÄ N90Masku

Koko kyllä vaikuttaa, sormenkynttä pienempi on aina ”se”. KÄ M90Nousiainen

1c) turkiseläin

1d) eläin, jolla on oma nimi

1e) pääasiassa koira, kissa tai hevonen – lemmikki tai kotieläin tai jokin hyvin arvokas eläin –, eivät villieläimet; vastaukset ovat kuitenkin ristiriitaisia – toiset kertovat kyllä viittaavansa *hän*-pronomineilla niin oraviin, pikkulintuihin kuin kettuihinkin.

Seuraavat tilanteet voivat erityisesti laukaista *hän*-pronominin käytön:

2a) oma eläin, joka käyttäytyy hyvin

2b) sisällä ihmisten kanssa asuva eläin – harvemmin tallissa tai navetassa elävä eläin, mutta kuitenkin esimerkiksi olohuoneen terraariossa nukkuva lisko

2c) eläin, jonka käytös herättää tunteita, ovat ne sitten negatiivisia tai positiivisia.

Käytän hän-sanaa harvoin, yleensä silloin kun eläin on tehnyt jotain normaalista poikkeavaa, ja kerron siitä jollekulle muulle. KÄ N90Masku

Useimmiten käytän leikkimielisesti ”hän”, kun eläin on tehnyt jotain, esim. kissasta: ”Hän makaa taas keskellä ruokapöytää.” KÄ N90Turku

Kolmanneksi hyvin tärkeäksi *hän*-pronominin käytön laukaisijaksi eläimistä puhuttaessa on kyselyssä osoittautunut se, millaisen ihmisen kanssa puhutaan. Pronomininvalinnassa selvästikin mietitään kohteliaisuuskytymyksiä, kuten seuraavista vastauksista ilmenee.

Muiden eläinrakkaiden ihmisten, varsinkin tuntemattomien kanssa tulee käytettyä *hän*-pronominia. Jos tiedän, että keskustelukumppani inhoaa eläimiä, käytän kohteliaisuuttani *se*-pronominia, sillä tuntuu siltä, että eläinten ”inhimillistäminen” loukkaa joitakuita ihmisiä. KÄ N75Turku

Käytän [*hän*-pronominia] varsinkin maailmalla omistajansa kanssa vastaan tulevista sekä naapurien koirista (naapurissa myös kissoista). Täällä Turussa se on ainoa oikea tapa! KÄ N44Turku

Muutamat vastaajista ovat maatilan tyttäriä. Toiset tarkkailluista ovat eläintieteen asiantuntijoita, toiset taas koiranomistajia. Ensi tuntumalta näyttää siltä, että eläimiin ammattimaisesti suhtautuvat pitäytyvät yleensä *se*-pronominissa. Esimerkiksi television tai radion luonto-ohjelmissa varsinaiset asiantuntijat hyvin harvoin käyttävät pronominia *hän*. Koko talvikauden 2007–2008 on Turku-TV:ssä esitetty Luonto Plus -ohjelmaa. Vasta 14.3.2008 olen tavoittanut asiantuntija Ari Karhilahdelta ensimmäisen *hän*-pronominin eläimestä. Asiantuntija esitteli pitkään kauriin asuinpaikkaa ja elämäntapoja käyttäen koko ajan *se*-pronominia. Lopuksi hän kuitenkin toteaa jälkiä näyttäessään: ”Täs *hän* [kauris] on nyt sit kävelly.” 17.10.2008 Karhilahti käyttää myös *hän*-pronominia, tällä kertaa lumikosta. Lumikkoa palautetaan luontoon, ensimmäisellä kerralla lumikko ei jää kivikkoon. Uuteen paikkaan tultaessa Karhilahti toteaa: ”Tungetaa *se* tonnek kiven koloo. Ni jollei sit *hän* **tiä** mis kuuluis olla — uus yritys, hei täs olis ny vähän toiselainen maisema.” Katsoessaan tilannetta lumikon näkökulmasta asiantuntija käyttää *hän*-pronominia. Ohjelman toimittaja Ann-Mari Rannikko edustaa ohjelmassa maallikkoa ja käyttää huomattavasti vapaammin pronomineja (ks. jäljempänä luku 6, 5.9.2008 esitetyn Luonto Plus -ohjelman analyysi).

Eräs vastaaja kertoo huomanneensa toisaalta juuri ammattilaisten erityisesti käyttävän *hän*-pronominia:

Olen huomannut, että eläinten kanssa tavalla tai toisella tekemisissä olevat eri alojen ammattilaiset, esim. eläinlääkärit, eläinkauppiat ja jopa apteekkien farmaseutit, käyttävät mielellään *hän*-pronomia. Olen tulkinnut sen kohteliaisuudeksi. KÄ N75Turku

Lemmikkieläimiä hoitavat eläinlääkärit kuuluvat käyttävän lemmikeistä *hän*, jopa liioitellun systemaattisesti.

Minua huvitti soittaessani eläinlääkärille, kun lääkäri kysyi puhelimesta: ”Kuinka vanha *hän* on?”, ”Minkä rotuinen *hän* on?” jne... Itse olin juuri käynyt lääkäriällä ja saanut hyvin tyyliä kohtelua... KY N85Tampere

Eräs haastateltavani oli lukenut jopa seuraavanlaisen tekstin eläintarvikekaupan ovel-la: Jos tuot lemmikkieläimesi kauppaan, pidäthän *hänet* kytkettynä hihnaan, jotta *hän* ei hajottaisi paikkoja. TO N81Laitila

Tämä saattaa liittyä toteamuksiin, joita lähes kaikki turkulaiset vastaajat esittivät (vrt. edellä): lemmikin omistajan läsnä ollessa on varmuuden vuoksi sanottava aina *hän*, ettei vain loukkaa omistajaa.

Se, että kyseessä olisi pelkästään uusi urbaani tapa käyttää nyky-yhteiskunnassa usein erityisasemassa olevasta lemmikistä *hän*-pronominia, on kuitenkin vain kuvitelma (ks. Laitinen 2005, 91). Eläimistä on käytetty *hän*-pronominia kautta aikojen (NSES, s.v. *hän* ja *se*; Aleksis Kiven kielestä, esim. Laitinen 2005, 90). Esimerkkejä on runsaasti myös *Nykysuomen sanakirjassa* ja *Suomen murteiden sanakirjassa* (NS, s.v. *hän*, SMSK, s.v. *hän*).

Kaksi Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen opiskelijaa tallensi puhetta lounaismurteiden alueelta Eurasta kesällä 2007 (D-nauhasto). Kumpikin käytti puheessaan muutaman kerran haastateltavan eläimestä *hän*-pronominia. Toisen opiskelijan haastateltava itse ei käyttänyt ollenkaan *hän*-pronominia eläimistä.

Minkä ikäne *hän* [haastateltavan kissa] sit o?

Koska *hän* [haastateltavan kuollut koira] o sit lähtenyt taivaasee?” TO N84Eura

Toisen opiskelijan [TO N85Eura] 19-vuotias naishaastateltava kertoo omasta läsnä olevasta koirastaan ja käyttää pronomineja *hän* ja *se* aina tilanteen mukaan. Kertoessaan koirasta yleensä hän käyttää pronominia *se*:

Se o semmone, et *se* **tykkä** tuulest.

Kyl *se* saa niit [kärpäsiä] kii. TO N88Eura

Kuvaillessaan läsnä olevan koiransa käytöstä ja oloa keskusteluhetkellä koiranomistaja käyttää pronominia *hän*:

Hän on seljälläs ja *hänt* aivastutta.

Hän makkaa. TO N88Eura

Haastatteleva opiskelija toteaa edellä kuvatun keskustelun aikana kyseisestä koirasta: ”Kyl *hänenki* varmast kuuma on tämmösen turkin kans.” Lisäksi hän huokaisee kahden koiran leikkimistä seurattessaan: ”Mut on *he* herttassi!” (TO N85Eura).

Usein lemmikkeihin viitattaessa *hän* toimii eräänlaisena puheaktipronominina. Sitä käytetään vain, jos lemmikki on läsnä, kuten jälkimmäisissä Euran esimerkeissä. Tämä

on melko tavallista läsnä olevia ihmisiäkin puhuteltaessa eikä aina suinkaan ole kyseessä ns. vanhanaikainen kohteliaisuustapa, vaan aivan perhepiirissä voidaan kohdistaa puhe 2. persoonalle ja todeta esimerkiksi seuraavaa: *Ai hän laittoi oikein solmion* (KYN87Kisko). (Vrt. Laitinen 2005, 84.) Kyselyssä kävi ilmi, että muutamat vastaajat käyttävät *hän*-pronominia arkikielessä pääasiassa vain tämänkaltaisissa yhteyksissä.

Yksi informanttini kertoo tapauksesta, jossa keski-ikäinen mies on jopa teititellyt koiransa ja näin aiheuttanut koomisen tilanteen. Naapuri on saapunut katsomaan miehen rakennustyömaata ja miehen koira on tiellä. Mies toteaa koiralle: ”Menkääs *te* nyt hiiteen siitä!” Hämmäntynyt naapuri häipyä välittömästi.

Hän-viittauksia eläimiin ei ole ainoastaan arkisissa yksityisissä keskusteluissa. Myös TV:ssä ja lehdistössä näitä esiintyy. Esimerkeissä puhuja suhtautuu erittäin positiivisesti kyseisiin eläimiin tai sitten inhimillistaa eläimen.

TV-ykkösen uutisissa haastateltiin 29.11.2007 eläinaktivistia, joka totesi: ”Eläimet [siat ministeri Sirkka-Liisa Anttilan tilalla] ovat likaisia ja *heissä* on paiseita.” Helsingin uutisissa 16.12.2007 haastateltiin Korkeasaaren eläintenhoitajaa. Hän kertoi villihevosesta seuraavasti: ”Maaliskuussa Ylkä palautetaan Sveitsin kautta takaisin Mongolian luontoon, joten olen valmistellut *hänen* lähtöään.”

Interaktiivisessa luonto-ohjelmassa radiossa 16.12.2007 viittasi vanhahko naishenkilö puhelinkeskustelussa vähintään 20 kertaa pronomiinilla *hän* sinitiaiseen, joka päivittäin vieraillee hänen lintulaudallaan. TV 1:n Kotikatsomossa ”Harvoin tarjolla” 4.2.2008 nuorehko, keski-ikää lähestyvä pyörätuolissa istuva mies sanoi haavoittuneesta juoksuun pinkaiseesta jäniksestä: ”*Hän päätti*, että *hän* ei pyörätuolia tarvi.”

Sarjakuvan B. Virtanen tekijä on tuonut ajatuksen käsillä olevista pronomineista eksplisiittisesti esille (vrt. edellä Yle X -radion sketsi):

Sarjakuvan kolme peräkkäistä ruutua (Heilä 2002, 26)

B. Virtanen poliisiasemalla

1. ruutu B. Virtanen: Tulimme ilmoittamaan kissamme katoamisesta.
2. ruutu B. Virtanen: Kesti hieman kun emme osanneet päättää onko...
3. ruutu B. Virtanen: ...*HÄN* kadonnut henkilö vai *SE* löytötavara.

8. Valkoposkihanheen viittaava hän *Turku-TV:n Luonto Plus -ohjelmassa*

Tässä luvussa esittelen syksyn 2008 Turku-TV:n Luonto Plus -ohjelman *hän*-viittauksia. 5.9.2008 lähetetyn esityksen nimi on ”Harmaahaikara ja sairas valkoposkihanhi”. Ohjelman valkoposkihanhea koskeva osa kesti n. 10 minuuttia. Siinä toimittaja Ann-Mari Rannikko (R) keskustelelee asiantuntija Ari Karhilahten (K) kanssa. Rannikko huomaa maassa sairaan valkoposkihanhen. Lintu päätetään ottaa mukaan ja viedä eläinhoitolaan. Linnun ja ohjelmantekijöiden välille syntyy konkreettisesti läheinen suhde. Rannikko viittaa lintuun monta kertaa pronomiinilla *hän*, Karhilahti ei kertaakaan. Kuvailen seuraavassa

viittauksia. Selvää yksiselitteistä perustetta ei pronominin valinnalle voida esittää, joitakin näkökantoja tosin.

Rannikolla on 231 sanaa sisältävissä repliikeissään yhteensä 22 *hän*- tai *se*-pronominiviittausta valkoposkihanheen. Näistä 22 viittauksesta on 8 *se*-pronomeja ja 14 *hän*-pronomeja. Kahdessa *se*-viittauksessa näyttää olevan kyse lajista (esim. 1 ja 2) pikeminkin kuin sylissä olevasta linnusta, kahdessa taas lintu ei ole vielä tuttu tai läheinen (3) ja kahdessa tapauksessa vaikuttaa siltä, että Rannikon repliikkiä edeltävä Karhilahden *se*-pronominin sisältävä viittaus on saattanut aiheuttaa Rannikon *se*-pronominin (4) käytön. Toisaalta kuitenkin kahdessa *hän*-viittauksessa sairas valkoposkihanhi on lajinsa edustajana (5) ja toisaalta yhdessä *se*-viittauksessa pieni raukka (6).

(1) R: Niin tota, tää on nyt valkoposkihanhi. Miten *se* eroaa Kanada hanhist?

(2) R: Luonnoeläimil ni ihmisil o aika vähä mahdollisuuksi saada *se* sit takasi sopeutettu.

(3) K: Toss- on toi yks hanhi ku on jotenki ihan kummallise olone.

[Karhilahti tutkii maassa Turun Ruissalossa olevaa sairasta valkoposkihanhea.]

R: Onk *sil* joku vika.

K: Tää o iha märkäki.

(4) K: Iha ehjält ø näyttää. On *se* siivet ehjä. Kyl täält vähä irtoo.

R: Ei kiusata hei *sitä* enempä. Pidetä kainalo --.

Mää en oikeesti pystyk keskittymä, ku sull- on toi kaveri tos kainalos.

K: Hyvin *se* täsä pärjää.

R: Ainaki *se* on kyl lämpimäs kainalos.

(5) R: *Hänhän* on valkoposkihanhi vai ja *hän* on tämän kevän --?

(6) K: Kuivatteles siin itteäs ja. [K kohdistaa sanansa hanhelle.]

R: Kauhee ihanasti *se* jää toho raukka.

Edellä esimerkin 6 tapauksessa lauseen rakenne ei ole huudahduksenomainen; siinä ei myöskään hanhi ole sylissä, vaan *se* on laskettu lattialle. Useimmiten Rannikko käyttää hanhiraukasta *hän*-pronominia. Rannikko säälii hanhea ja on huolestunut sen hyvinvoinnista (7).

(7) R: Voi ressukkaa. Siis *hänhä* on iha voipunut.

K: Kuras ja märäs. -- ei o yhtä rintalihaksii --.

R: Hei, *hänel* o varmaa joku hätä.

K: O. Viedän tää eläinhoitola mut. Saak sä otettu **sen** kainaloo.

Katkelmassa 8 Rannikko pitää hanhea sylissään. Silloin läheisyys on erittäin konkreettista. Karhilahti ei käytä *hän*-pronominia mutta jättää usein oletettavan (ks. anaforinen nolla, Hakulinen–Laitinen 2008) pronominin kokonaan pois (ks. edellä esim. 4, rivi 1, ja esim. 9, rivi 3 tai sitten puhuttelee hanhea suoraan (ks. edellä esim. 6, rivi 1, ja esim. 8, rivi 5, sekä esim. 9, rivit 5 ja 7).

(8) K: Pistetä **se** tonne, noi

R: Voi *hänt* ressuksa. Otak sää *hänet*...

K: Mää ota...

R: Sää ossat *hänt* pidellä paremi.

K: Nyt joudut olema yhde ohjelma ajan kainalos. [K kohdistaa sanansa hanhelle.]

(9) R: No ni, nyt tonne lämpimää vai ja – – Piia toi *hänel* ruokaaki että – –

K: Pistetä ø lämpölamppu alle ja katota jos ø ruppeis kuivuma ja ruoka maistuma.

K: Katos siinn- on [antaa ruokaa hanhelle]

R: Ja siinn- on kauraaki.

K: Kuivatteles siin itteäs ja. [K kohdistaa sanansa hanhelle.]

Rannikko puhuu eläinhoitolaan tulleesta valkoposkihanhesta ikään kuin tämä olisi kylpylään tullut tuttava (10).

(10) R: Tota no mitä *hänel* sit tapahtu? Mää katoen et tääll- on jo joutsen tos tota tos altaas. Ni, nin. Tännek *hän* sit tule uimaa ja mitä tämmöne syö?

Muutamaa viikkoa myöhemmin esitetyssä Luonto Plus -jaksossa kerrotaan, että valkoposkihanhi hyvästä huolenpidosta huolimatta on kuollut eläinhoitolassa. Tässä keskustelussa ei Rannikko kuitenkaan käytä yhtään kertaa *hän*-pronominia.

Ensiksi esitellyn jakson keskivaiheilla on n. 3 minuutin keskustelu etäämmällä näkyvistä harmaahaikarasta, työttöhyypistä ja sorsista. Tällöin ei esiinny yhtään kertaa *hän*- tai *he*-pronominia. Käsitykseni mukaan *hän*-pronominin käytön laukaisee nimenomaan hanhen sairaus ja erittäin läheinen läsnäolo. Se, että sen kuoltua ei *hän*-pronominia käytetä, saattaa liittyä siihen, että hanheen ei ole ollut pidempiaikaista suhdetta.

9. Koiraan viittaava hän Hj. Nortamon jaarituksessa

Tässä luvussa tuon edellä esitellyn TV-ohjelman rinnalle vanhempaa kieltä edustavissa Hj. Nortamon jaarituksissa olevia eläimiin viittaavia pronomineja. Analysoin Hj. Nortamon vuonna 1920 kirjoittaman raumankielisen jaarituksen ”Erinomase hyvä lindkoer”. Jaarituksessa on n. 10 sivua. Olen kerännyt tekstistä kaikki koiriin viittaavat pronominit. Rohkenen olettaa, että kirjailija ei ole sofistikoituneesti miettinyt jokaista *hän*-pronominin valintaansa vaan on käyttänyt pronomineja intuitiivisesti oman aikansa käytön mukaan.

Jaarituksen päähenkilönä on Kransu-niminen koira, jonka maisteri Tornjainen ampuu luullessaan sitä ketuksi. Maisteri on metsällä koiransa Suleiman kanssa. Maisteri kohtaa metsässä Kransun omistajan, jolle hänen myös lopuksi pitää maksaa vahinkolaukauksestaan.

Jaarituksessa on Kransua ja Suleimaa kohti yhteensä 61 viittausta sekä 4 metalingvististä viittausta. Näistä 65 viittauksesta on 33 *se*-pronomineja ja 32 *hän*-pronomineja.

Päähenkilö Kransuun viitataan 51 kertaa, Suleimaan vain 10 kertaa. Maisteri ja hänen vaimonsa viittaavat repliikeissään kuolleeseen Kransu-koiraan aina eli 13 kertaa pronomiinilla *se*, koiranomistaja taas viittaa repliikeissään koiraansa 18 kertaa pronomiinilla *se* ja 20 kertaa pronomiinilla *hän*. Hän käyttää pronominia *se* koirasta, kun kyse on sen hinnasta tai ominaisuuksista, mutta muistelllessaan ja kuvaillessaan kuollutta koiraansa omistaja sanoo *hän*.

Kransun isäntä: – – jos vaa yksikki lind metäs ol, niin gyll *hän* se vissi löys ja stää elämä, ko *häm* bit, ko *hän* se ol puuhu ajann. – – kyll *se* ol valla erinomane lindkoer, tua Kransu. – – Ja tosa *hän* ny makka.

Maisteri: – – Niin, guip pali tes *siit* meinat sitt? (s. 246)

Kransun isäntä: – – Juljaana [vaimo] mnuun gäsk kymmend pyyttäs *siit*. Mutt mnää ajattle, ett kyll viisikki sendäm biissa. Puale markka mnää *siit* itt makso, mutt *se* ol sillom benikk viäl – – (s. 248)

Neljässä metalingvistisessä viittauksessa koiranomistaja käyttäessään koirastaan pronominia *hän* viittaa omaan puheeseensa seuraavasti: ”Ja ko *hän* vainaja – puhele [minä puhun] *hänest* juur niingo *hän* olis oll joku ihmne –” (s. 245, 247). Suleimasta käytetään 8 kertaa pronominia *hän* ja 2 kertaa pronominia *se*: Kertoja viittaa Suleimaan osittain maisterin näkökulmasta, osittain koiran omista ajatuksista käsin logoforisesti pronomiinilla *hän*, kun Suleima on läsnä samassa tilassa kuin maisteri (kotona ennen metsälle lähtöä). Maisteri ja hänen vaimonsa käyttävät molemmat repliikissään pronominia *se*, kun Suleima itse ei ole läsnä.

Suleima ei kerjens syämängän, go *hän* dahdos oll viss pääll, ettei *händ* kumminkkan gotti jätet. Sendähde *hän* jo aikanas ol siirtänn ittes istumam bortimbälehe – – (s. 242)

Ehtohämys *hes* (Suleima ja maisteri) sitt pääsiväkki ilma mittän glummej Helistöho. (s. 242)

Maisteri: – En, en ol Suleimat ambunn. Sinns *se* jäi kettu ajama. – Mutt kyll mnää koerangi ambunn ole – viäran goera.

Maisterin vaimo: – Siunakko! – – Jouduiks snää maksama *se* – – kuip pali *se* makso? (s. 247)

Rauman kielen sanakirjan mukaan *hän*-pronomiinilla viitataan Nortamon jaarituksissa ihmisiin, koiriin ja hevosiin (Koskela 1992, s.v. *hän*). Olen tämän lisäksi löytänyt muun muassa *he*-viittauksen sardiineihin:

Eiköst ole hyvi muikui, poja.

– – Vai ei ole muikuij, mitäst *hes* sit ova nimeldäs? (s. 92)

10. Erottavatko pronominit riittävän selvästi ihmiset, eläimet ja esineet?

Tämän artikkelin tarkoituksena ei ole paneutua ihmisistä käytettäviin pronomineihin; haluan vain viitata muutamiin vastauksiin, jotka mielestäni ilmentävät sitä, että *hän* on ainakin joillekin kielenkäyttäjille sävypronomini. Jo edellä on todettu, että kansanmurteissa ihmisiin on useilla alueilla viitattu pronominilla *se* paitsi referoitaessa. Seppänen (1998) on tutkinut läsnä oleviin henkilöihin viittaavia pronomineja. Piiparinen-Rintaluoma (2001) on tutkinut suomenruotsalaisten nuorten pronomininkäyttöä. Kevään 2008 Kielitieteen päivillä Hanna Lappalainen esitteli käynnissä olevaa tutkimustaan ihmistä koskevista *hän*-pronomineista, jotka esiintyvät välittömässä puheessa. Omasta kyselystäni käy ilmi, että suuri osa haastatelluista ainakin kuvittelee käyttävänsä arkipuheessaan pronominia *se* henkilöistä mutta sanoo virallisessa tai muodollisessa tilanteessa pyrkivänsä kouluopetukseen pohjaten puhumaan yleiskielisesti. Osalle *hän*-pronominin tuottaminen virallisessa tilanteessa näyttää olevan hyvin tuskallinen ja pakonomainen tapahtuma, osa taas pitää *hän*-pronominin käyttöä miltei aina hienostelevana ja ärsyttävänä, osa taas paheksuu sitä, että jotkut esitelmätilanteissa käyttävät esimerkiksi tutkijoista pronominia *se*.

Melko moni vastaaja toteaa, että ihmisestä voi käyttää pronominia *hän* sarkastisessa tai ironisessa mielessä (vrt. Hakulinen–Laitinen 2008, 176, alaviite 17) tai kun on toiselle vihainen.

Jos olen jollekulle vihainen tai olen eri mieltä, sanon *hän* ihmisestä. Mielestäni on hieman loukkaavaa sanoa ihmisestä *hän*. KÄ N82Turku

[käytän ihmisestä *hän*-pronominia] vapaa-ajalla ystävien seurassa usein huumoripainotteisissa yhteyksissä tutuista henkilöistä. KÄ M85Helsinki

Vaikka ensimmäisessä edellä olevassa esimerkissä Turusta kotoisin oleva henkilö välttää pronominia *hän*, suuri osa vastaajista on huomannut, että Turun seudulla pronomini *hän* on tavallisempi kuin muualla.

[käytän ihmisestä *hän*-pronominia] hyvin harvoin. Olen alkanut käyttää *hän*-sanaa vasta Turkuun muutettuani, mutta tosiaan sitä tapahtuu hyvin harvoin ja joka kerta, jos käytän ihmisestä sanaa *hän*, hätkähdän itsekini, koska se kuulostaa niin oudolta. KÄ N85Kouvola

Kun asuin Vaasassa, totuin käyttämään ihmisestä *se*-pronominia mutta kun muutin Turkuun pronomini on vaihtunut *häneen*. KÄ N84Vaasa

Nousiaisten lukion 76 abiturientista 67 sanoo käyttävänsä ihmisestä pronominia *hän* ainakin tietyissä tilanteissa, esimerkiksi puhuessaan henkilöstä, jota keskustelukumppani ei tunne, tai kaverille kaverin äidistä. Muutamat nuorista sanovat käyttävänsä melkein aina pronominia *hän* ihmisestä, toiset taas harvoin mutta vain pari negatiivisissa yhteyksissä. Eräs informantti toteaa *hän*-pronominin kuuluvan juuri Nousiaisten murteeseen.

Kotimurettani puhuvat ihmiset sanovat usein ”hän” – KÄ N90Nousiainen

En yleensä [käytä pronominia *hän* ihmisestä], ellei tilanne ole jotenkin muodollinen ja ”se”-sana kuulosta sopimattomalta. KÄ N90 Nousiainen

Ihmisestä puhuessani yritän aina muistaa käyttää ”hän”-pronominia. Tosin kun juttelen kaverideni kanssa jostakin tietyistä ihmisestä, saatan helposti käyttää ”se”-pronominia. Etenkin jos en erityisemmin arvosta kyseistä henkilöä. KÄ N90Kustavi

Mielestäni käytän [pronominia *hän* ihmisestä] aika useasti. KÄ N90Lemu

Tämän artikkelin liepeille kuuluu myös kysymys muista mahdollisista pronomineista, joissa tarkoite on joko inhimillinen tai muu elollinen ja eloton. Näyttää siltä, että kun *se*-pronominin käyttö leviää yhä enemmän viittaamassa inhimilliseenkin tarkoitteeseen, niin *joku*-pronominin nominatiivi taas aivan yleisesti viittaa myös ei-inhimilliseen elolliseen ja elottomaan, kun taas pronominin muut taivutusmuodot yksikön ja monikon nominatiivina ja yksikön genetiivinä lukuun ottamatta ovat tavallisesti ei-inhimilliseen tarkoitteeseen viittaavan *jokin*-pronominin muotoja. (Vrt. viron hienojakoinen järjestelmä, Pajusalu 2005, 133; ks. myös Juvonen 2005, 193.)

Oletan kuitenkin, että interrogatiivipronomit *kuka* ja *mikä* tai kielteiset indefiniittipronomit *kukaan* ja *mikään* ovat puheessakin eriytyneitä yleiskielen mallin mukaisesti. Voisin toki kuvitella, että sängynpeitteen alta katsovalle kissalle voisi sanoa: ”*Kukas* sieltä kurkkaa?”¹⁰ En kuitenkaan usko, että esimerkiksi puhelinkeskustelun jälkeen kukaan kysyisi toiselta: ”*Mikä* siellä soitti?”

Eräänlaista inhimillistämistä on tiettyjen pääasiassa inhimilliseen kanssakäymiseen liittyvien verbien käytössä ja toisaalta *sinä*-pronominin käytössä, jossa tavallaan osoitetaan, että toinen voi olla keskustelukumppani.

Seuraavassa esimerkissä käki otetaan mukaan keskusteluyhteyteen varsinaista puheaktipronomina *sinä* käyttäen (vrt. Laitinen 2005).

Käkiki ku kukkus ni tunnus et *se* [käki] on kaukan mut sit mää katosi ja huomasi et siins *sää* [käki] ole. TO M48Rauma

Seuraavassa esimerkissä keskusteluyhteyteen pääsee muurahainen joskin uhkauksen kohteeksi joutuen:

Muurahaine on tarrautunut sukka. *Hän* ei millä **suastu** irrottama. Nym mää sano et hyvä o et mää tapa *sinus* sit. TO M48Rauma

10 Tähän arveluun tulee vahvistus syksyllä 2008 (3.10.), kun jo edellä siteeratussa Luonto Plus -ohjelmassa odotetaan, että multakasan rei’istä tulisi esiin rotta. Rottaa ei näy ja toimittaja Rannikko toteaa: ”Ei täältä kyl *kettään* karkuu juokse!” Rannikko toistaa vielä myöhemmin saman asussa: ”Täältä ei iha hirveestik *kettää* lähdek karkuu.” 17.10.2008 Luonto Plus -ohjelman asian-
tuntija Karhilahti toteaa kottaraisista: ”Ne kilpaile niist marjoist et *kuka* enempi ehtii syödä.”

Edellisen esimerkin verbi suostua on tyypillinen ihmisen kognitiiviseen toimintaan liittyvä verbi. Kun eläimiä kohdellaan ajattelevina olentoina tietyt verbit yksinään myös ilman *hän*-pronominia antavat inhimillistävän mielikuvan (vrt. *huomata, luulla, ymmärtää*, Laitinen 2005, 91).

Ihmistarkoitteinen passiivi inhimillistää myös osallistujat tietyllä tavalla (ISK, 1261–). Seuraavassa käytetään passiivia eläimistä puhuttaessa:

jaaha ja sit *mennä* [kahdesta yhdessä leikkivästä koirasta]
kavereit ko sit *olla* ni sit *olla* TO N88Eura

Jo edellä mainittu Turku-TV:n ohjelman Karhilahti (17.10.2008) käyttää passiivia esimerkiksi tilhistä puhuessaan seuraavasti:

Semmonen vartti pual tuntii ne [tilhet] voi olla tokkuras [käyneitä pihlajanmarjoja syötyään].
Sit *mennä* jatkaman taas [marjojen syömistä].

Myös kasveihin Karhilahti (28.10.2008) viittaa passiivilla:

Jos nää yöhallat ei tuu, ni *kukittaa* viel melkke jouluna.

11. Lopuksi

Laajempaa tutkimusta tarvittaisiin, jotta nähtäisiin, onko *se*-pronomini 2000-luvun suomenkielisen puheessa neutraali eri tarkoitteisiin viittaava pronomini ja *hän* aina jollakin tavalla tunnusmerkkillinen. Elollisen tai tietoisien ja elottoman kategorian rajat suomenkielisessä puheessa niin sanaston kuin syntaksinkin tasolla vaatisivat myös lisätutkimuksia. Kuinka paljon pronomiinien valintaan liittyy emootioita ja arvoja? Kuinka paljon on kyse viitattavan läsnäolosta? Miten pronominit järjestyvät lingvistisesti, kuinka paljon nykykirjakielestä lähtevä näkökulma näkee vanhat käytännöt uusina poikkeamina, miten tietyt pronominiryhmät eriytyvät? Missä määrin jokin lauserakenne jo on laukaisemassa tietyn pronominin valintaa?

Turun yliopistossa on vuonna 2007 aloitettu Satakuntalaisuus puheessa -hanke, jonka yhteydessä on tarkoitus tutkia eri-ikäisten satakuntalaisten puheesta myös sitä, mikä on lounaismurteiden ja lounaisten siirtymämurteiden tendenssi *hän*-pronominin käytössä. Samalla halutaan myös systemaattisesti verrata nykykäytäntöjä 1960- ja 1970-luvulla nauhoitetun puheen esiintymiin.

LÄHTEET

Aineslähteet

- D-nauhasto, Eura 2007. Äänitearkisto, suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turun yliopisto. Turku.
- HEILÄ, I. 2002: *B. Virtanen 8. Sankarimatkailija*. Bulls. Arktinen banaani: Helsinki.
- Kyselyaineisto, kerätty vuosina 2007–2008 Helsingistä, Joensuusta, Jyväskylältä, Nousiaisista ja Turusta. Yhteensä 217 täytettyä vastauslomaketta. (Ks. liite.)
- LaX = Lauseopin X-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Lauseopin arkisto. Turku.
- H1 = Koko aineisto; XPath: //w[@lemma='hän']. Haettu 8.10.2008.
- H2 = Raum, Ahl, Säky, NurJ; XPath: //w[@lemma='hän']. Haettu 8.10.2008.
- H3 = Aineisto: Murteisto/Lounaismurteet/Rauma 2
 XPath: //w[@lemma='hän'] XPath: //w[@lemma='he'] XPath: //w[@lemma='se']
 XPath: //w[@lemma='ne']. Haettu 8.10.2008.
- H4 = Aineisto: Murteisto/Lounaiset siirtymämurteet/Säkylä
 XPath: //cl[w[@lemma='hän']]/ancestor-or-self::s. Haettu 8.10.2008.
- H5 = Aineisto: Murteisto/Hämäläismurteet/Nurmijärvi
 XPath: //cl[w[@lemma='se']]/ancestor-or-self::s. Haettu 8.10.2008.
- H6 = Aineisto: Murteisto/Lounaiset siirtymämurteet/Säkylä
 XPath: //cl[w[@lemma='se']]/ancestor-or-self::s. Haettu 9.10.2008.
- H7 = Säky, NurJ; XPath: //cl[w[@lemma='he']]/ancestor-or-self::s;
 XPath: //cl[w[@lemma='ne']]/ancestor-or-self::s. Haettu 15.10.2008.
- Luonto Plus -ohjelma. Turku-TV (5.9.2008).
- NORTAMO, HJ. [1920] 1966: Erinomase hyvä lindkoer. *Raumlaissi jaaritukse*, 240–249. Toinen painos. WSOY: Helsinki.
- Muun käytetyn materiaalin tiedot lainauksen kohdassa.

Tutkimuskirjallisuus

- ISK = *Iso suomen kielioppi*. 2004. HAKULINEN, AULI – ALHO, IRJA – HEINONEN, TARJA RIITTA – KOIVISTO, VESA – KORHONEN, RIITTA – VILKUNA, MARIA. SKST 950. SKS: Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – LAITINEN, LEA 2008: Anaforinen nolla. *Kielioppia ja affekteja. Virittäjä* 112, 162–185.
- JUVONEN, PÄIVI 2005: On the pragmatics of indefinite determiners in spoken Finnish. *Minimal reference*, 190–211.
- KALLIO, JUSSI 1978: Kolmannen persoonan dilemmat. *Sananjalka* 20, 52–74.
- KOSKELA, TAUNO 1992: *Sillail oikea. Rauman kielen sanoja ja sanomisia*. Oy Länsi-Suomi: Rauma.
- LAITINEN, LEA 1995: Persoonat ja subjektit. PIRJO LYYTIKÄINEN (Toim.): *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*, 35–79. SKS: Helsinki.
- 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. *Minimal reference*, 75–106.

- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. *Sananjalka* 44, 86–109.
- Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse.* Toim. RITVA LAURY. Studia Fennica. Linguistica. SKS: Helsinki 2005.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. WSOY: Helsinki.
- NSES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY: Helsinki.
- PAJUSALU, RENATE 2005: Anaphoric pronouns in Spoken Estonian. Crossing the paradigms. S. 107–134. Teoksessa *Minimal reference*.
- PIIPARINEN-RINTALUOMA, PEIJA-RIIKKA 2001: Ruotsinkielisten nuorten puhesuomen variaatiosta. *Suomi toisena kielenä ja variaatio*. Kakkoskieli 4. S. 87–178. Toim. PEIJA-RIIKKA PIIPARINEN-RINTALUOMA. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos: Helsinki.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit: Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiaan*. SKS: Helsinki.
- SMKS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotus: Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän-* ja *he-*pronominiin käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä* 93, 389–400.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

Liite

Pronominitutkimus

Kirsti Siitonen, suomen kielen ma. prof.

Turun yliopisto

Saanko käyttää vastauksiasi nimettöminä tutkimuksessani?

Vastaajan taustatiedot:

1. Sukupuoli:
2. Syntymävuosi:
3. Syntymäpaikka:
4. Kotipaikka:
5. Kotimurre:
6. Koulutus:
7. Opiskeletko suomen kieltä?
8. Onko Sinulla oma lemmikkieläin?
Jos vastasit myöntävästi, vastaa myös seuraaviin kysymyksiin:
Mikä?
Kuinka kauan Sinulla on ollut oma lemmikkieläin?
9. Oliko lapsuudenkodissasi kotieläimiä tai lemmikkieläimiä?

Kiitos!

- 1) Osaatko määrittellä, milloin käytät eläimestä pronominia ”hän” ja milloin pronominia ”se”? Voit miettiä esimerkiksi erilaisia tilanteita tai erilaisia eläimiä. Onko näillä asioilla vaikutusta pronominin valintaan?
- 2) Käytätkö pronominia ”hän” mistään esineestä?
- 3) Tiedätkö käyttäväsi pronominia ”hän” ihmisestä jossakin tilanteessa?
- 4) Oletko kiinnittänyt huomiota muiden ihmisten pronomininvalintaan eläimistä, esineistä ja ihmisistä puhuttaessa? Onko jokin käyttötapa erityisesti ärsyttänyt tai huvittanut Sinua?

Voit jatkaa vastauksiasi paperin kääntöpuolelle →

KIRSTI SIITONEN: *Nuances of the personal pronoun hän*

In standard Finnish, the 3rd person pronoun *hän* refers to a human being and *se* to an animal, a thing or an abstraction. In traditional rural folk dialects reference relations are more manifold and fine-graded as far as linguistic, situational and areal variations are concerned. Nor are these expressions used in the actual colloquial language in the way they should be used in the normative standard language. The choice of pronouns is not neutral, but context-dependent.

In this article, some examples will be presented based on dialect samples from the 50s, 60s and 70s. These demonstrate a parallel use of both of these pronouns and also the fact that the pronoun *hän* does not always refer to a person. An interview with 217 speakers (168 female, 49 male) was carried out in order to establish current usage. About 68% of female and 55% of male respondents said they at least sometimes use the *hän* pronoun when referring to an animal and about 24% of the female and 12% of the male respondents stated that they sometimes apply it to a thing. The choice of the pronoun *hän* is generally accompanied by a particular shade of meaning: playful, ironic, courteous. A close relationship with an animal may sometimes influence the choice of the pronoun *hän*. In such case that this pronoun is applied to an object such as a car or computer, this would be thought of as an animate entity.

In addition to interviews, other sources for research were newspapers, television and radio. Moreover, observations have been made of the spoken language. Particular attention was paid to a nature programme on Turku TV concerning a sick bird and a story about dogs, written in dialect. To some extent, the choice of the pronoun appears to conform to the idiolect of the individual person. On the other hand, some passages indicate that a pronoun was chosen consciously and somewhat humorously. This enquiry has also to some degree shed light on language usage in regard to the way in which these pronouns reflect attitude towards animals, things and even human beings.

Kirsti Siitonen: kirsti.siitonen@utu.fi
Suomen kieli, 20014 Turun yliopisto